

Θεωρίες της μετανάστευσης

Ορισμοί και έννοιες

- Ορισμός: ατομική μετακίνηση ή κοινωνικό φαινόμενο;
 - Γενικά, η ατομική μετακίνηση από έναν τόπο προέλευσης (κοινότητα, περιοχή, χώρα) σε έναν νέο τόπο.
 - Ειδικότερα, σύγχρονη μετανάστευση είναι η μεταβολή του τόπου εγκατάστασης ενός ατόμου ή ενός κοινωνικού συνόλου που παρατηρείται *στα πλαίσια της σύγχρονης βιομηχανικής εποχής* (Τσαούσης, 1986, *Κοινωνική Δημογραφία*).
 - Οι ορισμοί αυτοί είναι **ΑΝΙΣΤΟΡΙΚΟΙ**.
 - Κοινωνικό φαινόμενο ... “Για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε τη συμμετοχή της μετανάστευσης στην αναπαραγωγή της λειτουργίας των δεδομένων κοινωνικών σχέσεων αλλά και στη μεταβολή αυτών των σχέσεων, πρέπει να υπερβούμε τον ορισμό της διεθνούς μετανάστευσης ως μετακίνησης ή ως εισόδου και εγκατάστασης και να την ορίσουμε με έναν τρόπο ο οποίος θα αναδεικνύει τα κοινωνικά και ιστορικά στοιχεία του φαινομένου” (Πετράκου, 2001, “Η κατασκευή της μετανάστευσης ...”, σ. 31).
 - Η μετανάστευση πρέπει να μελετάται ως **κοινωνική σχέση και ιστορική διαδικασία**.
- Εθελούσια ≠ αναγκαστική ή δέσμια μετανάστευση (π.χ. Ευρωπαίοι -> ΗΠΑ ή Ινδοί υπήκοοι της Βρετανικής αυτοκρατορίας -> Ανατολική Αφρική ή περιβαλλοντικοί πρόσφυγες). Στο πλαίσιο αυτό, διακρίνουμε ανάμεσα σε: μετανάστες, πρόσφυγες, αιτούντες άσυλο.
- Η παραπάνω διχοτομική διάκριση ουσιαστικά ερμηνεύεται ως οικονομική μετανάστευση ≠ προσφυγικές μετακινήσεις. ΟΜΩΣ επειδή τα όρια πολλές φορές είναι **δυσδιάκριτα**, καλύτερα να αναφερόμαστε στον **“Κόμβο Μετανάστευσης-Ασύλου”**. Οι αιτίες της μετανάστευσης είναι πολλαπλές και σύνθετες. Ποτέ δεν ισχύει είτε το ένα είτε το άλλο, αλλά ένα συνεχές από μικρότερους ή μεγαλύτερους περιορισμούς που εμποδίζουν τη μετανάστευση και τους οποίους τα υποκείμενα της μετανάστευσης υπερπηδούν ανάλογα με τις δυνατότητές τους (π.χ. ποιοι πρόσφυγες τελικά μετακινούνται ...)
- Νόμιμη ≠ παράνομη ή παράτυπη μετανάστευση. Αυτές είναι νομικές κατηγορίες, δεν αντιστοιχούν σε κάποιο εγγενές χαρακτηριστικό.
- Μόνιμη ≠ προσωρινή (κυκλική, εποχιακή) ≠ παλιννόστηση. Υπάρχει μετακίνηση από τη μια μορφή στην άλλη.
- Εσωτερική (ύπαιθρος -> πόλεις), εθνική (χώρα προέλευσης -> χώρα υποδοχής), διεθνική (μετακινήσεις μεταξύ δύο ή περισσότερων χωρών)

Σύγχρονες τάσεις της διεθνούς μετανάστευσης

- **Παγκοσμιοποίηση** της μετανάστευσης
 - όλο και περισσότερες χώρες επηρεάζονται, ταυτόχρονα, από το φαινόμενο της μετανάστευσης, οι χώρες προέλευσης πολλαπλασιάζονται, οι χώρες υποδοχής δέχονται όλο και πιο διαφοροποιημένους πληθυσμούς
- **Επιτάχυνση** της μετανάστευσης
 - οι διεθνείς μετακινήσεις πληθυσμών αυξάνονται σε όγκο σε όλες τις μεγάλες περιοχές του κόσμου (π.χ. Ευρώπη, Ανατ. Ασία, Λατ. Αμερική)
- **Διαφοροποίηση** της μετανάστευσης
 - Στις περισσότερες χώρες υπάρχουν ταυτόχρονα πολύ τύποι μετανάστευσης: οικονομική, προσφυγική, μόνιμη εγκατάσταση, κ.α.
- **Θηλυκοποίηση** της μετανάστευσης
 - Οι γυναίκες παίζουν σημαντικό ρόλο στη μετανάστευση, σε όλες τις περιοχές του κόσμου (π.χ. εργασιακή μετανάστευση, προσφυγικές μετακινήσεις)
- **Πολιτικοποίηση** της μετανάστευσης
 - Η μετανάστευση πολιτικοποιείται τόσο σε επίπεδο εθνών-κρατών και διεθνών σχέσεων, αλλά και από τους ίδιους τους μετανάστες

Θεωρίες της μετανάστευσης

- Οι διαφορετικές θεωρίες της μετανάστευσης εστιάζουν σε διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης: το επίπεδο του ατόμου, του νοικοκυριού, το εθνικό και το διεθνές επίπεδο
- Οι διαφορετικές θεωρίες της μετανάστευσης μπορούν να συστηματοποιηθούν σε δυο γενικές προσεγγίσεις: Την λειτουργιστική και την ιστορική-δομική.
- Η λειτουργιστική ή νεο-κλασική προσέγγιση αντλεί από την κλασική οικονομική θεωρία και βλέπει την κοινωνία ως ένα καλά οργανωμένο σύνολο που λειτουργεί κατ'αντιστοιχία προς έναν βιολογικό οργανισμό και τείνει στην **ισορροπία**.
- Η ιστορική-δομική προσέγγιση αντλεί από τη μαρξιστική πολιτική οικονομία και βλέπει την κοινωνία ως ένα σύνολο κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών και πολιτισμικών-ιδεολογικών δομών και θεσμών που οριοθετούν (περιορίζουν) τη δράση των ατόμων εντός μιας **άνισης κατανομής** πόρων και εξουσίας, την οποία και δαιωνίζουν.
- Θεωρία συστημάτων μετανάστευσης
- Άλλες προσεγγίσεις

Νεο-κλασσική προσέγγιση: Μοντέλο απώθησης - έλξης (push & pull model)

- Ravenstein (Γεωγράφος, 19ος): Η μετανάστευση αποτελεί οικονομικό φαινόμενο & υπόκειται σε γενικούς νόμους (The Laws of Migration, 1885, 1889).
- Κλασσική οικονομική θεωρία: Ο **άνθρωπος ως έλλογο ον** στοχεύει στη μεγιστοποίηση του οφέλους και στην αποφυγή ζημιών -> επίτευξη μέγιστου οικονομικού οφέλους στο πλαίσιο της λειτουργίας της **ελεύθερης αγοράς** και βάσει του **νόμου προσφοράς - ζήτησης**.
- Η νεοκλασσική προσέγγιση είναι μια μακρο-οικονομική προσέγγιση που θεωρεί τη μετανάστευση ως **θετικό παράγοντα** της διαδικασίας παγκόσμιας οικονομικής ανάπτυξης. Κεντρικό ρόλο στην διαμόρφωση των μεταναστευτικών ροών παίζει η **αγορά εργασίας**. Η προοδευτική εξισορρόπηση των εθνικών αγορών εργασίας θα επιφέρει και περιορισμό της μετανάστευσης.
- Οι **γεωγραφικές διαφορές** στην προσφορά και ζήτηση εργασίας παράγουν τις μετακινήσεις του εργατικού πληθυσμού. Το εργατικό δυναμικό κινείται από τις χαμηλόμισθες χώρες στις υψηλόμισθες. Αυτή η μετακίνηση προκαλεί και εσωτερικές αλλαγές στις αγορές εργασίας των χωρών αποστολής και υποδοχής, οδηγώντας σε εξισορρόπηση των επιπέδων των μισθών. Αντίστροφη μετακίνηση ακολουθεί το κεφάλαιο και η εξειδικευμένη εργασία, από τις πλούσιες στις φτωχές χώρες.
- Στο μικρο-επίπεδο, κατ' αντιστοιχία του μακρο-επιπέδου, η νεοκλασσική προσέγγιση θεωρεί το άτομο ως ορθολογικό δράστη, ο οποίος **υπολογίζει το κόστος και το όφελος** της μετανάστευσης με στόχο τη μεγιστοποίηση του οφέλους από την επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο. Η μετανάστευση η ίδια θεωρείται ότι έχει ένα κόστος (από τα έξοδα μετακίνησης ως και την ψυχολογική προσπάθεια που καταβάλεται για την προσαρμογή στο νέο περιβάλλον), το οποίο πρέπει να μπορεί να αποσβεστεί εντός ενός χρονικού ορίζοντα (π.χ. μερικά χρόνια, δεκαετία, κ.λπ.).
- **Κριτικές στη νεοκλασσική προσέγγιση:**
 - ανιστορική και αχρονική
 - ατομικιστική & ορθολογιστική = μετανάστευση ως ατομική επιλογή μετακίνησης βάσει ορθολογικών υπολογισμών - δε λαμβάνει υπόψη το ρόλο της οικογένειας ή του νοικοκυριού ως μονάδα λήψης αποφάσεων και διαμόρφωσης στρατηγικών
 - απλουστευτική και ντετερμινιστική = δεν μεταναστεύουν (πάντα) οι φτωχότεροι πληθυσμοί, αλλά αυτοί που μπορούν να χρηματοδοτήσουν το σχέδιο μετανάστευσης
 - παραγνωρίζει ρόλο κράτους = πολιτικές προσέλκυσης ή απώθησης μεταναστών
 - αγνοεί ομαδικές τάσεις = π.χ. Αλγερινοί στη Γαλλία, Τούρκοι στη Γερμανία

Ιστορική-δομική προσέγγιση (1970-1980)

Historical-structural approach

- Έχει τις θεωρητικές της ρίζες στη **μαρξιστική πολιτική οικονομία** και βασίζεται στον άνισο τρόπο κατανομής της οικονομικής και πολιτικής εξουσίας στην παγκόσμια οικονομία. Βλέπει τον κόσμο χωρισμένο σε μια αναπτυγμένη Δύση ή ένα αναπτυγμένο Κέντρο και έναν υπανάπτυκτο (ή αναπτυσσόμενο) Τρίτο Κόσμο ή μια υπανάπτυκτη Περιφέρεια. Η ροές κεφαλαίων κινούνται από το Κέντρο στην Περιφέρεια, ενώ, αντιστρόφως, του εργατικού δυναμικού από την Περιφέρεια στο Κέντρο.
- Η σχέση Κέντρου-Περιφέρειας, σύμφωνα με τη **θεωρία της εξάρτησης** ή, αλλιώς, **της θεωρίας των παγκόσμιων συστημάτων**, ορίζεται κατ' αρχάς από την αποικιακή εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών της αποικιοκρατούμενης Περιφέρειας από το μητροπολιτικό Κέντρο της αποικιοκρατίας και, στη συνέχεια, κατά τη μεταποικιοκρατική εποχή (μετά το 1960), από τους περιορισμούς (π.χ. ειδικοί δασμοί, ποσοστώσεις προϊόντων, κ.α.) που συνεχίζει να επιβάλλει το Κέντρο στην Περιφέρεια, διαιωρίζοντας έτσι την παγκόσμια οικονομική και πολιτική κυριαρχία του.
- Οι μετανάστες αποτελούν φτηνό εργατικό δυναμικό, ένα **παγκόσμιο απόθεμα φτηνής εργατικής δύναμης**. Η μεταναστευτική εργασία γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης από το κεφάλαιο (είτε το ιδιωτικό, π.χ. πολυεθνικές και εθνικές επιχειρήσεις, είτε το κρατικό, π.χ. κρατικός καπιταλισμός) και από τις αναπτυγμένες καπιταλιστικά χώρες που κυριαρχούν στην παγκόσμια οικονομία.
- Η μετανάστευση δεν είναι αποτέλεσμα ατομική επιλογής ή πράξης αλλά αποτέλεσμα της **στρατολόγησης της εργασίας** από το κεφάλαιο, προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες του, είτε πρόκειται για βιομηχανίες είτε αγροτικές επιχειρήσεις ή επιχειρήσεις υπηρεσιών.
- Στην υπανάπτυκτη Περιφέρεια υπάρχει ένα **πλεονάζον εργατικό δυναμικό** που αποτελείται από φτωχοποιημένα ή εξαθλιωμένα αγροτικά και προλεταριακά στρώματα, ενώ στο βιομηχανικό αναπτυγμένο Κέντρο υπάρχει ανάγκη για φτηνό εργατικό δυναμικό, το οποίο θα κρατήσει σε χαμηλά επίπεδα το κόστος παραγωγής, ώστε να **υπάρχει μεγιστοποίηση του κέρδους** των επιχειρήσεων.
- Η διαμόρφωση της παγκόσμιας αγοράς εργασίας προσεγγίζεται και μέσα από τη **θεωρία της κατάτμησης (ή του δυϊσμού) της αγοράς εργασίας**, η οποία διαμορφώνει στις αναπτυγμένες χώρες ζήτηση τόσο για φτηνή ανειδίκευτη εργασία, όσο και για εξειδικευμένη, high-skilled εργασία.
- Αποτέλεσμα των παραπάνω δομικών συνθηκών της παγκόσμιας καπιταλιστικής ανάπτυξης είναι ότι η μετανάστευση μπορεί να αποτελεί παράγοντα **“αφαίμαξης” των χωρών της Περιφέρειας** εξαιτίας της απώλειας σε ανθρώπινο δυναμικό και σε δεξιότητες.
- **Κριτική στην ιστορική-δομική προσέγγιση:**
 - η επικράτηση της μονοσήμαντης λογικής του κεφαλαίου δεν εξηγεί το φαινόμενο της μετανάστευσης σε ολόκληρο το εύρος του -> π.χ. δεν εξηγεί πως η εργασιακή μετανάστευση μετατρέπεται σε μόνιμη παραμονή
 - δεν λαμβάνει υπόψη τα κίνητρα των ατόμων και των ομάδων στην απόφαση της μετανάστευσης ή στην επιλογή μεταναστευτικού προορισμού

Άλλες προσεγγίσεις (1980 και έπειτα)

- Από το 1980 αναπτύσσονται και άλλες θεωρίες της μετανάστευσης, οι οποίες στέκονται κριτικά απέναντι στις προηγούμενες προσεγγίσεις, τις οποίες θεωρούν μονόπλευρες γιατί είτε στρεβλώνουν είτε παραγνωρίζουν τον ανθρώπινο παράγοντα, και προσπαθούν να τις ανανεώσουν. Οι νεώτερες θεωρίες συνδυάζουν οικονομικές και κοινωνιολογικές οπτικές.
 - Θεωρία των **“νέων οικονομικών της μετανάστευσης”** (new economics of migration theory), η οποία έρχεται να απαντήσει στη νεο-κλασική θεωρία της μετανάστευσης: Η βασική μονάδα που εμπλέκεται στο σχέδιο της μετανάστευσης, τουλάχιστον στις αναπτυσσόμενες χώρες, δεν είναι το άτομο αλλά η οικογένεια ή το νοικοκυριό, στόχος του οποίου δεν είναι η μεγιστοποίηση του κέρδους αλλά ο επιμερισμός του ρίσκου, γεγονός που εξηγεί την επιλογή της μετανάστευσης ακόμα κι όταν δεν υπάρχει διαφορά στο ύψος των μισθών. Η μετανάστευση αποτελεί απάντηση στην σχετική στέρηση, όχι στην απόλυτη φτώχεια, και εκφράζει την επιθυμία για ανοδική κοινωνική κινητικότητα. Οι φτωχοί δεν είναι μόνο θύματα της καπιταλιστικής ανάπτυξης, είναι και κοινωνικοί δρώντες με βούληση και αυτενέργεια και, ειδικά σε περιπτώσεις ανέχειας, οργανώνουν συλλογικές ή ομαδικές στρατηγικές βελτίωσης της κατάστασής τους. Ωστόσο, εντός του εκάστοτε νοικοκυριού υπάρχουν συγκρούσεις λόγω φύλου, ηλικίας, γενιάς, οι οποίες επίσης επηρεάζουν την απόφαση, ή δυνατότητα, για μετανάστευση.
 - Θεωρία του **κοινωνικού κεφαλαίου ή των μεταναστευτικών δικτύων**, η οποία έρχεται να απαντήσει στην ιστορική-δομική θεώρηση εστιάζοντας στο μικρο- και μεσο-επίπεδο της κοινωνικής οργάνωσης, δηλαδή στο επίπεδο των κοινωνικών δρώντων υποκειμένων και των δικτύων τους, όπως και των συνεχών ροών αγαθών, ανθρώπων, ιδεών, χρημάτων που αναπτύσσονται μεταξύ χώρας προέλευσης και χώρας προορισμού/υποδοχής. Οι μετανάστες θεωρούνται ότι έχουν ατομική και συλλογική πρωτοβουλία και αυτενέργεια, δεν είναι παθητικά θύματα. Διαχειρίζονται τις εξωτερικές συνθήκες και πολλές φορές ακόμα αλλάζουν δομές και θεσμούς με τη δράση τους. Τα δίκτυα που αναπτύσσονται από τους μετανάστες αποτελούν μεσαίου επιπέδου δομές, οι οποίες διευκολύνουν περαιτέρω μεταναστευτικές ροές, διαμορφώνοντας έτσι μια “τάση” (π.χ. οι Αλβανοί στην Ελλάδα ή στην Ιταλία, οι Αλγερινοί στη Γαλλία, οι Τούρκοι στη Γερμανία κ.ο.κ.). Τα μεταναστευτικά δίκτυα δεν διευκολύνουν μόνο τη μετακίνηση και εγκατάσταση, αποτελούν και πηγή κοινωνικού κεφαλαίου και κύρους για τους μετανάστες. Επιπλέον, περιορίζουν τα έξοδα και το ρίσκο της μετανάστευσης, με αποτέλεσμα όπου βρίσκουμε αναπτυγμένα μεταναστευτικά δίκτυα και υποδομές να παρατηρούμε και αυξητικές τάσεις της συγκεκριμένης μετανάστευσης.
 - **Θεωρία των συστημάτων μετανάστευσης**. Το φαινόμενο της μετανάστευσης δεν αναπτύσσεται δηλαδή τυχαία ή άτακτα, προϋποθέτει προηγούμενες διεθνείς, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις. Ως σύστημα, επιδρά, ταυτόχρονα, στις χώρες προέλευσης και στις χώρες υποδοχής. Στις χώρες προέλευσης έχει επιπτώσεις στην κοινωνική διαστρωμάτωση και στη διαμόρφωση μιας κουλτούρας μετανάστευσης. Στις χώρες υποδοχής έχει επιπτώσεις στην κοινωνική ένταξη και τις εθνοτικές συσσωματώσεις. Θεωρείται, λοιπόν, ότι υπάρχει σωρευτική αιτιότητα (cumulative causation, βλ. Douglas Massey), δηλαδή, όπου αναπτύσσονται δομές και λειτουργίες σχετικές με τη μετανάστευση, το πιθανότερο είναι να προκαλέσουν νέα μετανάστευση. Επιπλέον, η επιτυχής μετανάστευση μπορεί να οδηγήσει σε μια “κουλτούρα μετανάστευσης” κάποιων πληθυσμών ή κοινοτήτων (π.χ. Ελλάδα).

- Επίσης, αναπτύσσονται και θεωρίες οι οποίες εστιάζουν σε επιμέρους χαρακτηριστικά ή κοινωνικές διεργασίες, όπως είναι:
 - Ο ρόλος των **εθνοτικών κοινοτήτων-μειονοτήτων και της διασποράς** (π.χ. μετά το 1960 έχουμε ροές από τις πρώην αποικίες προς τις μητροπόλεις ή από τις φτωχές χώρες του ευρωπαϊκού Νότου στις αναπτυγμένες χώρες του Βορρά, οι οποίες έχουν και εθνοτικά χαρακτηριστικά)
 - Η σημασία της ανάπτυξης των **παγκόσμιων πόλεων**, ως πόλων έλξης για τη μετανάστευση (π.χ. Manuel Castells, Saskia Sassen)
 - Η σημασία των **διεθνικών ροών (transnational flows)**, δηλαδή της συστηματικής σύνδεσης μεταξύ χωρών προέλευσης και υποδοχής, τόσο μεταξύ των ελίτ, όσο και από τα κάτω.
- Τέλος, διατυπώνονται και θεωρίες, όπως η **αυτονομία της μετανάστευσης**, οι οποίες προσεγγίζουν τη μετανάστευση ως αυτόνομο κοινωνικό φαινόμενο (π.χ. Sandro Mezzadra, Nicolas de Genova), το οποίο δεν έρχεται να απαντήσει σε κάτι αλλά, αντιθέτως, έχει μια εσωτερική δυναμική.

Φάσεις εξέλιξης μεταναστεύσεων

- Σύμφωνα με τους Castles & Miller, *The Age of Migration*, 1998 (σ. 28), η μετανάστευση διακρίνεται από τέσσερα στάδια:
 - Περιστασιακή εργασιακή μετανάστευση κυρίως νέων εργατών που προσανατολίζονται σταθερά στην επιστροφή τους στη χώρα προέλευσης.
 - Επιμήκυνση της παραμονής και ανάπτυξη κοινωνικών δικτύων με σκοπό την αλληλοβοήθεια και αλληλεξάρτηση των μεταναστών στο νέο περιβάλλον.
 - Δημιουργία οικογένειας, αυξημένος προσανατολισμός προς τη χώρα υποδοχής, εμφάνιση εθνοτικών κοινοτήτων με δικούς τους θεσμούς.
 - Μόνιμη εγκατάσταση στη χώρα υποδοχής η οποία μπορεί να οδηγήσει είτε στην ένταξη, αφομοίωση μέσα από τη νόμιμη παραμονή και απόκτηση ιθαγένειας της χώρας υποδοχής είτε στον αποκλεισμό, στην κοινωνικο – οικονομική περιθωριοποίηση και στη διαμόρφωση εθνικών μειονοτήτων.

Κείμενα αναφοράς

- Castles, Stephen, de Haas, Heine, Miller, Mark, *The Age of Migration*, 5th ed., Palgrave Macmillan, 2014 (Ch. 2).
- Γκόλντιν, ο.π., ΚΕΦ. 4.
- Massey, Douglas, et al., “Theories of International Migration: A Review and Appraisal”, *Population and Development Review*, 19(3), 1993:431-466.
- Μουσούρου, Λουκία, *Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική*, Εκδ. Gutenberg, 1991 (ΚΕΦ. 3 & 4)
- Πετράκου, Ηλέκτρα, “Η κατασκευή της μετανάστευσης στην ελληνική κοινωνία”, στο Αθανάσιος Μαρβάκης, Δημήτρης Παρσάνογλου, Μίλτος Παύλου (επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, σελ. 31-56.